

ДО ДЖЕРЕЛ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ

Українська еміграція має давню історію та глобальні географічні масштаби. З історичного ракурсу українська масова еміграція посідає п'яте місце у світі. Першими українці емігрували до Європи та у межах сучасної Росії. Початок масового виїзду з України припав на першу чверть XVIII ст., а вже в середині цього століття з'явилися перші українські хліборобські колонії в тодішній Австрійській імперії. У межах Царської Росії в XIX ст. українці сягли території Казахстану, країн Середньої Азії та Кавказу. Велика кількість українських селян перебралися на Надволжя, Урал та в Сибір. Паралельно із цим перші українські колонії постали у багатьох європейських столицях, звідки частина етнічних українців виїхала в Північну, Південну Америку та Австралію.

У 1880 році, тобто до початку масової трудової еміграції наприкінці XIX ст., закордонних українців налічували понад 1,2 млн. осіб, що складало 4,6 % від їх загальної кількості у тодішньому світі. Перші українські колоністи заклали основу масштабної чотирехвильової еміграції кінця XIX – початку XXI ст.

Ключові слова: перші поодинокі та групові українські емігранти, мазепинська воєнно-політична еміграція, кубанські та задунайські козаки, українські громади в межах царської Росії, зарубіжні поселення та колонії етнічних українців, Західна Європа, Північна і Південна Америка, Австралія.

Ukrainian emigration has a long history and a global geographical scope. Historically, the Ukrainian mass emigration ranks fifth in the world. At first, Ukrainians emigrated to Europe and within contemporary Russia. The beginning of the mass departure from Ukraine fell on the first quarter of the XVIIIth century, and as early as in the midXVIIIth century, the Ukrainian agricultural colonies emerged in the then Austrian Empire. Within Tsarist Russia in the XIXth century, Ukrainians have reached the territories of Kazakhstan, countries of Central Asia and the Caucasus. A lot of Ukrainian peasants migrated to the Volga region, the Urals, and Siberia. At the same time, the first Ukrainian colonies appeared in many European capitals; thence some ethnic Ukrainians left for North and South Americas, and Australia.

In 1880, i.e., prior to the beginning of mass labour emigration in the late XIXth century, the overseas Ukrainians numbered over 1.2 million, accounting for 4.6 % of their total in the world at that time. The first Ukrainian colonists laid the foundation for large-scale fourwave emigration of the late XIXth to early XXIst century.

Keywords: earliest single and group Ukrainian emigrants, Mazepist military-political emigration, Kuban and Transdanubian Cossacks, Ukrainian communities within Tsarist Russia, foreign settlements and colonies of ethnic Ukrainians, Western Europe, North and South Americas, Australia.

Феномен української еміграції як частини світового українства є унікальним явищем в історії України. Термін «українська еміграція» застосовують для визначення тієї частини етнічних українців, яка через економічні, військові, політичні або релігійні причини, вимушено або добровільно переселилася за межі національної території в інші країни на постійне проживання. Явище, характерне для середньовічного періоду історії України, значно посилюється у другій половині – наприкінці XIX ст. і триває понині, проходячи тільки за понад сторіччя

чотири чітко визначенні і добре вивчені хвилі масової еміграції з України.

Предметом нашого дослідження є висвітлення процесу виникнення передумов української масової еміграції, встановлення основних форм, етапів та напрямів формування перших емігрантських груп, поселень та колоній етнічних українців, що дотепер не було об'єктом окремого дослідження в українській та зарубіжній етнологічній та історичній науці.

Актуальність даної роботи обґрунтована потребою вивчення джерел української еміграції, формування з часом потужної

маси емігрантів з України, розселених по всьому світові, які завжди підтримували ідею відродження Української держави і сьогодні відіграють істотну роль у просуванні її інтересів за кордоном.

Мета статті – дослідити невідомі дотепер питання мотивів індивідуальної та групової еміграції на ранніх етапах існування Української держави в усіх її формах, джерел формування перших українських хліборобських колоній у країнах Європи, поселень етнічних українців у межах Царської Росії, Північної, Південної Америки та Австралії. Особливу увагу приділено вивченню причин появи і форм проявів мазепинської еміграції, самоорганізації кубанських та задунайських козаків у XVIII – на початку XIX ст.

Історіографія питання охоплює низку досліджень загального характеру, у яких висвітлено питання, що є предметом цієї статті лише епізодично, основну увагу в них зосереджено на проблематиці української еміграції кінця XIX – початку XXI ст. Йдеться, насамперед, про вивчення історико-географічних, соціально-економічних, етно-демографічних, військово-політичних та конфесійно-релігійних аспектів класичної української еміграції та закордонного українства, що містяться в солідних наукових працях В. Євтуха, Г. Скрипник, В. Трошинського, С. Віднянського, О. Майбороди, М. Панчука, Л. Чекаленко, В. Наулка, С. Лазебника, А. Попка, В. Сергійчука та ін.

Питання, що є предметом даної статті, знайшли певне висвітлення в роботах М. Костомарова [5], О. Субтельного [24], В. Кушніра [9], Т. Рендюка [16], В. Ріцька [19], у нещодавно опублікованій статті Д. Чернієнка [29] тощо. Але цілісного, комплексного дослідження джерел української еміграції, її причин, перших форм та етапів дотепер немає.

Головними причинами появи з початку індивідуальної, групової, а з часом – масової еміграції за кордон завжди були як економічні, політичні, національні, соціальні та релігійні утиски, так і демографічні, тобто аграрна перенаселеність українських територій та нестача землі, зокрема в українських Карпатах. До цього у XVIII ст. додався жорстокий національний гніт українців з боку Австро-Угорської та Російської імперій. Окреме

місце серед причин еміграції належить воєнному чиннику та загрози бути окупованими або поневоленими.

Із самого початку слід наголосити, що для історико-географічного та етнографічного простору сучасної України явище багатопричинної еміграції було притаманне впродовж усього її минулого. Ще давні слов'яни – пращури українського народу, часто пливли вниз по Дніпру аж до берегів Візантії, де або торгували, або наймалися до греків у військо, бо від природи були людьми сильними і витривалими. У період черняхівської культури, яка існувала в 100–500 роках нашої ери, і була поширена на території лісостепової сучасної України між Сіверським Дінцем на сході та Прутом на заході, високий рівень господарства і спричинений ним демографічний вибух обумовили високу густоту слов'янського населення на цій великій території, у результаті чого сформувався значний на той час резерв «зайвих» людей, готових до міграцій. Якщо на початковому етапі відбувалася відносно невелика інфільтрація слов'ян у Подунав'я і на Балкани, спричинена демографічним вибухом, зокрема у землеробських племенах Дніпровського регіону, і переселенням «зайвого населення», то у середині I-го тисячоліття під впливом кліматичних змін та особливо внаслідок військових загроз з боку східних кочовиків переселенські рухи набули ширшого характеру. У цілому слов'яни з сучасної української етнографічної території, почавши велику міграцію на південь, захід і північ, йшли трьома великими потоками. За даними топоніміки, вони спочатку заселили компактним масивом нинішню Болгарію, рухаючись до Дунаю гирлами паралельних рік Дністер, Прут та Сірет. У подальшому невеликими групами слов'яни сягли Пелопоннеського півостріву і навіть деяких островів в Егейському морі аж до о. Крит, про що свідчать слов'янські топоніми, що збереглися дотепер в усьому цьому регіоні. Другий потік міграції слов'ян – південно-західний – з території сучасної України йшов через перевали східних Карпат у напрямі Адріатичного моря. Ті племена мігрантів, зокрема білі хорвати, з протоукраїнського етнографічного ареалу стали пращурами сучасних сербів, хорватів, словенців і чорногорців. У сучасній Сербії чимало географічних назв тотожні з

назвами поселень України, наприклад: Житомир, Малін, Київ, Києвець, Києво, Кияни, Болярка, Радичі та ін. Відомі поселення слов'ян також на півдні Італії і на Сицилії. За даними арабського автора Ібн-Хаукаля, у X ст. слов'яни проживали в м. Палермо у двох із п'яти кварталів. Один із них мав назву Слов'янський, а другий – Син слов'янина [8, с. 13–14]. Просувалися слов'яни також на захід і північ європейського континенту, заселяючи вільні землі в басейні Одеру і Ельби у V–VIII ст. Острівки слов'янської колонізації залишалися на цих територіях і після заселення їх германцями. На півночі ареал переселення слов'ян сягнув сучасного Віленського краю, де трапляються топоніми, похідні від слова «вовк»: Вількішки, Вілкомир, Вілкомуші, Волчая, Волчин, Волковичі, Волколаки, Волковиськ та інші [23, с. 82]. У Сілезію переселилася частина слов'янських племен з Волині й Поділля. Серед полабських слов'ян фігурувало плем'я укрів, у німецькій формі – укранів (Ukri, Ukrani), яке розселялося на берегах р. Вкра (Укра) у Сілезії. Тобто, від назви племені укрів походила назва згаданої р. Вкра – Укра (німецька форма Ікер, Юкер) і назва регіону Укермарк, уперше згаданого в джерелах XV ст. Відомо, що укри заснували в Сілезії свої міста і столицю Пренцлау. Під тиском германців, які у X ст. почали колонізацію межиріччя Лаби й Одри, укри, як і інші слов'янські племена, частково були асимільовані, а решта повернулася на батьківщину – Волинь, Галичину, Поділля і Наддніпрянщину. Саме з цими процесами український дослідник початку XX ст. Д. Вергун – виходець із міста Городка на Львівщині, пов'язував зникнення у XII ст. в басейні Лаби етноніма «укри» і появу в той самий час у літописах назв «україняни» й «Україна» [19, с. 480]. На наш погляд, це питання потребує додаткового вивчення, що може відкрити нове пояснення та нові часові рамки походження Української держави.

З прийняттям християнства посилюються зв'язки Київської Русі з Візантією та країнами Близького Сходу. Давньоруські прочани здійснювали систематичні паломництва в Палестину. Зокрема, в XI ст. Єрусалим відвідав ігумен Печерської лаври в Києві Варлаам. На початку XII ст. в Палестині побував виходець із

Чернігівщини ігумен Данило. Є припущення, що частина паломників з української етнографічної території залишалися при монастирях Святої Землі.

Особливе місце в еміграційних процесах часів Київської Русі посідають династичні хвилі виїздів нащадків князів у країни Центральної, Західної та Північної Європи. Зокрема, сини Ярослава Мудрого Ізяслав Ярославич і Всеволод Ярославич були одружені, відповідно, із сестрою польського князя та донькою візантійського імператора; доньки Ярослава Мудрого Анна Ярославна, Єлизавета Ярославна, Анастасія Ярославна – відповідно, із французьким, норвезьким та угорським королями, а сестра Марія-Доброніга – із польським князем. Через те, що діти та родичі Ярослава Мудрого були одружені з багатьма правителями європейських країн, його назвали тестем Європи. За деякими даними перший герцог Бурбонський Людовик I був прямим нащадком Анни Ярославни у восьмому поколінні та, відповідно, Ярослава Мудрого – у дев'ятому. Король Франції та Наварри Генріх IV був нащадком згаданого Людовика I. Шотландські й англійські Стюарти теж були нащадками Ярослава Мудрого. Самодержець Росії Микола II був нащадком видатного київського князя у двадцять восьмому поколінні.

Згодом інша київська династична хвиля скерувалася у північно-східному напрямку. Під час правління Великого князя київського Володимира Мономаха (1053–1125) за його сином Юрієм, прозваним Долгоруким, було закріплено Ростово-Суздальську землю із резиденцією у Суздалі, де місцеве боярство служило для нього опорою. Із 1125 року, після смерті Володимира Мономаха, Юрій Долгорукий (1090–1157) став незалежним ростово-суздальським князем, що поклато початок стабільному перебуванню вихідців з Київської Русі у межах майбутнього Московського царства. За його князювання зросла економічна і політична сила північно-східних князівств, зокрема там були засновані міста Переяславль-Заліський, Юр'єв-Польський, Кострома, 1147 року вперше згадано Москву, у зв'язку з чим Ю. Долгорукого вважають її засновником. Починаючи з середини XIII ст., українці стали частіше емігрувати до Московського князівства, зокрема

й тікаючи від постійних татарських набігів з півдня. Переселенці з українських етнографічних територій брали участь у будівництві оборонних споруд у Москві, Рязані, Твері, їх залучали до освоєння нових територій, охорони прикордоння Московського князівства тощо.

Династичні еміграційні традиції продовжувалися і в часи входження більшої території України до складу Великого князівства Литовського. Наприклад, Євдокія Київська – сестра київського князя Семена Олельковича (1420–1470), 1463 року стала дружиною найвпливовішого господаря середньовічної Молдови Стефана Великого (1429–1504). Згодом її син Олександр взяв шлюб з донькою воєводи Трансильванії Бартоломеєм Драгффі, а донька Олена Стефанівна, прозвана Волошанкою, вийшла заміж за старшого сина московського царя Івана III Васильовича – Івана Івановича Молодого.

Треба наголосити, що всі представники династичних еміграцій покидали українські етнографічні території у супроводі численних делегацій та обслуги. З часом усі вони були асимільовані етнічним середовищем відповідних країн, але кожен емігрант поширював інформацію про Батьківщину та готував підґрунтя для наступних хвиль індивідуального, групового або масового виїздів з країни.

З появою українського козацтва наприкінці XV ст. та його зміцнення впродовж першої половини XVI ст. еміграція на північний схід посилилася через постійні запити з боку Московського князівства на охоронні послуги козацтва. Зокрема, 1557 року до Москви прибув з кількостями козаками засновник Січі на о. Хортиця Д. Вишневецький, одержавши від царя І. Грозного на південь від Тули «город Белев» з великими земельними наділами та підлеглими селянами [21, с. 26]. Це була плата українським козакам за надійну охорону південних кордонів тодішнього ще малонаселеного та слабкого Московського царства від набігів татар і кочових племен з півдня, а також за участь запорожців у дальніх походах царя. Фактично, м. Бельов стало першим організованим поселенням українських козаків в межах тодішнього Московського князівства. Паралельно українські «черкаси» (одна з назв тодішніх українців, насамперед козаків) селилися і в прикордон-

них з Московщиною регіонах, зокрема на Курщині та Воронежчині, нащадки яких проживають там і донині. Найбільшим населеним пунктом, заснованим «черкасами», стало місто Черкаськ (нині Черкаська станиця в Ростовській області), початок існування якого датують 1570 роком, коли 5 тис. українських козаків-черкасів, повертаючись з переможного походу на Астрахань, зупинилися неподалік від турецької фортеці Азов і заснували там першу Січ за зразком Запорозької: для заснування свого укріпленого центру на Дону козаки обрали острів Лисячий, що нагадував о. Хортиця на Дніпрі. Усередині нової Січі було шість куренів, як у запорожців, та й звичаї спочатку зовсім не відрізнялися від традицій дніпровських низовиків. З цього приводу в «Истории Донского войска» зазначено: «В 1570 году запорожские черкасы в 60 верст от Азова построили новый городок, назвал его своим именем Черкас», «...в коем и жили долгое время без жен, как запорожцы» [22]. Доказом ролі князя Д. Вишневецького у заселенні території сучасної Ростовської області РФ стали і назви тамтешніх населених пунктів Верхній Вишневецький та Нижній Вишневецький, що збереглися до нинішнього часу [12, с. 69]. У пониззі Дону українські черкаси заснували й інші найдавніші козацькі укріплення – Верхні та Нижні Роздори, Манич тощо. Отже, головною колонізаційною силою у цьому регіоні стало саме українське козацтво. Наприкінці XVI ст. прикордонні московські залоги переважно склалися з українців. За твердженнями англійського купця Д. Флетчера, 1588 року на московських південних кордонах служили 4 тис. українців з 4,3 тис. загальної кількості найманців [26, с. 4]. Із приєднанням Правобережної України до Речі Посполитої витік українців у бік південного регіону Московського царства збільшився через примусове покатоличення місцевого православного населення і внаслідок повстань проти польського соціального і національного гноблення. Як результат – там з'явилося чимало нових поселень.

З часом, окрім зазначених південних меж Московщини, напрямами переселення та місцями постійного перебування запорожців стали Приуралля та Поволжя. У загонах Єрмака Тимофєєва (1537–1585) під час його Сибірського походу впродовж

1580–1585 років були й українські козаки на чолі з отаманом Микитою Паном (1542–1583). Про участь козаків свідчить той факт, що у фольклорі народів північного сходу Сибіру для позначення нових прибульців того часу використовували етнонім «козак», який уперше з'явився і побутував у тодішній Україні. Слідом за козаками до Сибіру йшли поселенці, адміністратори, духовенство, промисловики й купці, серед яких були й вихідці з українських етнічних територій. Отже, у другій половині XVI ст. запорозьке козацтво брало активну участь не лише у захисті Дикого поля від татарських набігів, але й у освоєнні нових територій на сході Московського царства – Приуралля, Поволжя та Сибіру.

Еміграція українців у північно-східному напрямку тривала і впродовж XVII ст. Приміром, 1618 року, після спільного з поляками походу на Москву 20-тисячного Війська Запорозького на чолі з гетьманом П. Сагайдачним (1582–1622), частина козаків залишилася в межах Московського царства. На початку 1619 року 700 із тих козаків, очолюваних полковником Б. Коншею, перейшли на службу до царя [26, с. 4]. У 1638 році, за свідченнями донського військового отамана М. Татарина, «...запорозских черкас у них в Азове и на Дону з 10000 человек; и ныне к ним в Азов запорозские черкаси идут безперестанно многие люди» [2, с. 203]. За підрахунками фахівців, за десять років до початку Визвольної війни українського народу 1648–1654 років, вихідці з України становили половину населення на Дону. Така хвиля еміграції українців, що постійно зростала, почала насторожувати царську владу, яка змінила правила їх розселення в межах Московщини того часу, побоюючись зворотних україноцентричних тенденцій серед мешканців українсько-російського прикордоння. У цьому контексті показовим став новий царський наказ місцевим царським воєводам «...розсилати емігрантів на постійне проживання невеликими партіями, а коли б приходили великими групами – висилати на Волгу, до Симбірська й інших міст, а в прикордонній смузі не лишати». Але додатковий відтік населення з України на схід під час визвольної війни козацтва з Річчю Посполитою збільшив потік емігрантів настільки, що царська влада не

змогла, наприклад, заважати переселенцям заснувати 1652 року на Воронежчині нове місто Острогозьк [26, с. 4].

Емігрантський рух у Росію, насамперед до Москви, значно збільшився після Переяславської ради 1654 року, коли східні простори Московського царства стали відкритішими для вихідців з України. Саме на той час припадає виникнення у Москві та в інших великих російських містах постійних українських колоній. Туди ринули в пошуках кращих умов для життя або задля кар'єрного зростання українські військовослужбовці, духовенство, купці, промисловці, ремісники, викладачі, перекладачі, митці та інші категорії населення України, які добровільно рушали на схід. На думку фахівців, така потужна присутність етнічних українців у Москві та інших містах Московського царства європеїзували тодішню багату в чому відсталу Московщину. Але паралельно з цим, починаючи з другої половини XVII ст., частина мешканців Лівобережної України зіткнулася з невідомим до того явищем – примусовим виселенням до східних просторів. Під категорію примусово висланих українців підпадали ув'язненні царською владою особи, повстанці та бунтівники, засуджені козаки, арештовані козацькі старшини антимосковської орієнтації, реальні чи потенційні противники розпочатої експансіоністської політики Москви в Україні тощо. На відміну від добровільних емігрантів, примусово вислані українці потрапляли в Сибір або до інших важкодоступних регіонів Росії, заселяючи їх, звідки, як правило, вони не поверталися в Україну. Одними з перших політичних в'язнів Москви стали І. Нечай – полковник Білоруського козацького полку в 1654–1659 роках та зять Б. Хмельницького, який виступив проти насильства Москви після Переяславської ради, а також родичі І. Виговського (1608–1664) – українського військового, політичного і державного діяча, гетьмана Війська Запорозького, голови козацької держави у Наддніпрянській Україні впродовж 1657–1659 рр. Під час козацько-московської війни 1658–1659 років. І. Виговський завдав нищівної поразки стотисячній царській армії під проводом О. Трубецького 9 липня 1659 року у битві під Конотопом. Втрати О. Трубецького становили близько 40 тис. осіб москов-

ського війська, а близько 15 тис. було захоплено в полон [7], за що пізніше поплатилися родичі гетьмана.

Апогею ж політичних депортацій з України вперше було досягнуто за часів Петра I, коли, після поразки І. Мазепи (1639–1709) та шведського короля Карла XII (1682–1718) у битві під Полтавою 27 червня 1709 року, «мазепинців», які замешкали на території України і не встигли покинути її межі до прибуття царських каральних органів, було знищено або заслано в Сибір, до Архангельська, на Соловки та в інші місцевості Далекого Сходу і Півночі Росії. Проте значна частина мазепинців зуміла уникнути царського покарання, обравши південно-західний напрям примусової еміграції, цим вони зберегли життя собі та своїм родичам, які разом виїхали в тодішню Османську імперію. Відомий канадський історик українського походження О. Субтельний уточнив, що «за Мазепою до Бендер пішли близько 50 провідних представників старшини, майже 500 козаків із Гетьманщини та понад 4 тис. запорожців» [25, с. 151]. У цілому сталий в історіографії термін «мазепинська еміграція» відображає широке військове, політичне, історичне, географічне, етнографічне та соціальне явище, пов'язане з перебуванням та діяльністю упродовж півстоліття (1709–1750) за межами України – в Османській імперії, зокрема в Греції та Болгарії як її складових частинах, Кримському ханстві, Молдавському князівстві, Шведському королівстві, Речі Посполитій, Франції, «Священній Римській імперії германської нації» та в інших державах козаків, генеральних старшин, полковників і їхніх родин з Гетьманщини та Запорозької Січі. На той час «мазепинська еміграція» складалася з двох частин: першу сформувавши із запорозьких козаків, які після зруйнування царськими військами Чортомлицької Січі 25 травня 1709 року перейшли на територію Кримського ханства, а також з генеральних та інших старшин, які 27–28 червня того ж року відступили на територію Очаківського ейялету, а згодом – до Бендерського ейялету Османської імперії (нині – м. Бендери Придністровського регіону Республіки Молдова). За своєю суттю ця перша вимушена масова еміграція з України мала, насамперед, політичний характер, що ви-

пливає з передумов, які її спричинили: неприйняття частиною гетьманської старшини та запорозького козацтва експансіоністської політики московського царя та їх прагнення відокремити від Росії Гетьманщину та Запорозьку Січ; жорстокі каральні репресії російських військ проти мазепинців, які в жовтні 1708 року перейшли на бік Карла XII з надією здобути незалежність Лівобережної України від Москви; проголошення запорозького козацтва указом Петра I від 26 травня 1709 року поза законом; приєднання російським царем території Запорозької Січі до Миргородського полку тощо.

Еміграцію з Гетьманщини (як частину «мазепинської») у її півстолітньому розвитку можна поділити на п'ять етапів, а саме: 1) масова військово-політична еміграція 1709–1914 років в Османській імперії (Молдавське князівство, Греція, Болгарія; 2) втрата еміграцією масового характеру, перебування першого гетьмана в екзилі П. Орлика (1672–1742) та групи генеральних старшин упродовж 1714–1720 в Австрії, Франції, Німеччині та у Шведському королівстві; 3) розпад уряду П. Орлика і втрата еміграцією організованого характеру, її розпорошення по різних країнах у 1720–1742 роках; 4) втрата «мазепинською еміграцією» характеру впливової політичної сили та її поступове згасання після 1742 року, коли в Яссах помер український гетьман в екзилі; 5) поодинокі спроби Гр. Орлика (1702–1759) – старшого сина П. Орлика – у середині XVIII ст. відновити в Європі започаткований його батьком шляхетний рух за звільнення України з-під гніту царської Росії та проголошення її самостійності.

Місцем розселення «мазепинської еміграції» на першому етапі було місто-фортеця Бендери, де зупинився сам І. Мазепа, його племінник А. Войнаровський та певна частина козаків і біженців з України. П. Орлик, на той час ще Генеральний писар Війська Запорозького, разом із сім'єю та частиною старшин, переїхали до м. Ясси – тодішньої столиці Молдавського князівства. У зв'язку з цим, відомий молдовський літописець та свідок тих подій Н. Костін (1660–1712) навів цінну, на наш погляд, інформацію про порядок та місце розташування української верхівки в Яссах. 12 серпня 1709 року, писав він, гетьманські полковники, посилаючись на

свою православну віру, «...звернулися до короля та Мазепи з проханням дати їм, їх дружинам та дітям дозвіл виїхати до Ясс, а ними були: генеральний обозний Іван Ломіковський з усіма своїми синовіями, Генеральний писар Пилип Орлик з усіма канцеляристами, які виявилися корисними козацькому війську, прилуцький полковник Дмитро Горленко та інші полковники... Та віддав їм Михайл-воде хороші квартири у Яссах, розміщуючи всіх у боярських дворах». Коментуючи цей факт, румунський історик І. Ністор (1876–1962) свого часу підкреслював, що «дружня зустріч була забезпечена полковникам Мазепи в Яссах завдяки їх родинним зв'язкам з Данилом Апостолом» [14, с. 44–45]. Більшість же городових козаків та запорожців розмістилися у с. Варниця, що за три кілометри на північ від Бендер, разом зі шведами Карла XII, який заснував там укріплений табір «Новий Стокгольм». Члени родини представників «мазепинської еміграції», які були вимушені залишитися в Гетьманщині, після 1709 року з боку Петра I зазнали репресій, зокрема деяких він вислав на будівництво Петербурга, Ладозького каналу чи в Сибір. У 1710 році лише з Київської губернії до північних регіонів Росії було примусово вислано 2125 осіб [26, с. 5]. Пізніше, повіривши гарантіям царської влади про нібито амністію, улітку 1714 року близько 30 старшин з родинами повернулися з еміграції в Україну, але незабаром за наказом Петра I всіх їх було засуджено на довічне заслання [10] в Сибір або в інші дальні регіони Росії. Водночас саме через репресивні дії царської влади на Лівобережній Україні, упродовж 1709–1714 років та частина її мешканців, яка на собі відчула наслідки антимазепинської політики московського царя, усілякими шляхами поспішала слідом за гетьманом у Молдову, поповнюючи лави попередніх українських емігрантів.

Найвищим досягненням першого етапу «мазепинської еміграції» стало схвалення 5 квітня 1710 року старшинською радою та зборами козацтва у Бендерах «Правового укладу та Конституції відносно прав і вольностей Війська Запорозького». При всьому тому, що над текстом Бендерської конституції працювала і козацька старшина, а її зміст погоджували із запорожцями Олешківської Січі та прибічника-

ми незалежності в Україні, що свідчить про демократичний підхід до підготовки цього унікального документа, П. Орлику належить не лише роль координатора розробки кінцевого варіанта Конституції 1710 року, але й авторство багатьох її статей. Цей документ увійшов в історію як перша Конституція України, яка задовго до класичної американської проголосила пріоритет демократичних принципів. Аналіз змісту цієї Конституції доводить, що за нею проглядалися політичні погляди та інтереси не лише П. Орлика, старшини та емігрантів у Бендерах та Яссах, але й багатьох їхніх прибічників, що залишилися на той час в Україні. Конституція складається із 16 статей, дуже різних за своїм обсягом, змістом і значенням, які стосувалися в основному кола питань щодо практичної політики гетьмана та його взаємин із старшиною, Запорозьким Військом та козацтвом Гетьманщини. Головний зміст Конституції складала домовленість між гетьманом П. Орликом і його соратниками-козаками з шведським королем Карлом XII, на підставі чого Україна входила під шведську протекцію, а її мешканці мали б керуватися положеннями Конституції у повсякденному житті. Конституція фактично проголошувала в Україні незалежну республіку, зберігаючи лише протекторат шведського короля, замість колишнього підданства царю, що було великим кроком уперед, порівняно із вищим досягненням української політичної думки XVII ст. у Гадяцькому трактаті 1658 року. П. Орлик брав на себе зобов'язання щодо обмеження гетьманської влади, посилення козачого демократизму в керівництві, зменшення соціального гноблення міщан і селян, захисту привілеїв козацького стану, збереження особливого положення запорозьких козаків, боротьби за політичне відокремлення України від Росії, визнання основною релігією в державі православ'я з підпорядкуванням Константинопольському, а не Московському патріарху, відродження державних кордонів часів розквіту Гетьманщини тощо. Це було найкращим доказом того, що Конституція 1710 року була призначена для її імплементації в Україні. Конституція П. Орлика – це підсумок послідовного розвитку державної правової думки в Україні від часів древньої Української держави – Київської Русі

(«Руська правда»), Литовсько-руського князівства (Литовські статuti) до початку XVIII ст. Вона передувала конституціям Сполучених Штатів Америки (1 березня 1781 р.), Польщі (3 травня 1791 р.) та Франції (3 вересня 1791 р.) і стала юридичною вершиною українського державотворення ранньомодерної козацької доби. Сам же гетьман П. Орлик своєю невтомною боротьбою, волею, талантом, умінням і досвідом обстоював незалежність України, він здобув повагу у Європі як визнаний лідер першої української політичної еміграції. Українському гетьманові були притаманні характерні риси – величезна працездатність, талановитість, широта політичного мислення, тверезість розрахунку, відчуття політичного пульсу відповідного історичного моменту, вміння вправно маніпулювати суспільними настроями та використати зовнішні чинники для досягнення поставленої перед собою мети. Цінним у роботі над Бендерською конституцією, як і в інших важливих випадках спілкуванням з оточенням, було вміння П. Орлика зацікавити співрозмовника запропонованими ним ідеями, пропозиціями та планами. Про свою першу зустріч з П. Орликом, яка відбулася 11 березня 1710 року у Бендерах, залишив спогади французький посол у Туреччині Дезаєр, який повідомляв до Парижа, що новий запорозький лідер – «людина з розумом і зовсім молодий». Він казав, «що певний у визволенні України... та прохав протекції для своєї нації...» [13, с. 126]. Практично, це був початок ознайомлення французів з українським питанням, що до середини XVIII ст. відіграло важливу роль у зовнішній політиці Парижа як чинник протистояння російській експансії на захід.

Здобувши гетьманську булаву та заручившись підтримкою Карла XII, П. Орлик невідкладно розпочав, незважаючи на всі складні умови еміграції, здійснення заповітної мети: відвоювання самостійності України, що, по суті, було продовженням справи його попередника – І. Мазепи. З цією метою П. Орлик задумав широкий стратегічний план звільнення України, вступивши в союз із кримськими татарами та Османською Портою, заручившись військовою допомогою з боку Швеції, Польщі, донських козаків, кубанських татар та політичної підтримки Франції. Як масш-

табний державний діяч, вмілий політик та досвідчений дипломат П. Орлик усвідомлював, що Україна могла сподіватися на міжнародну допомогу лише в тому разі, якщо українська справа буде добре популяризована в Європі і європейські політичні кола будуть нею зацікавлені. Тому, з урахуванням зазначених вище обставин, П. Орлик звернувся з «Маніфестом до європейських урядів», щоб пояснити їм сутність української проблеми. Цей документ гетьман написав французькою і латинською мовами в квітні 1712 року [31, с. 263]. Він був розісланий усім керівникам впливових західноєвропейських держав, які з інтересом сприйняли унікальний сигнал про недостатньо відому їм тоді ще Україну. У своєму зверненні до європейських лідерів П. Орлик, із характерним для нього вмінням робити історичні ракурси, спочатку представив загальну картину відносин України і Росії, починаючи від Б. Хмельницького до І. Мазепи. «Усім відомо, що безсмертної пам'яті найясніший гетьман Богдан Хмельницький власною волею, не будучи ніким до того примушений, прихилив руський народ і козацьку націю Московській імперії. І, укладаючи урочисту угоду, московський цар Олексій Михайлович клятвою присягнув вічно охороняти під своєю протекцією козацьку націю і руський народ. Усім відомо, що по смерті блаженної пам'яті найславнішого гетьмана Богдана Хмельницького Московська імперія, вдавшись до найрізноманітніших способів, порушила закони та вольності козацької нації, підтвержені самим московським царем: він хотів обернути у рабство вільний народ руський. Усім відомо, що Петро, цар московський, прагнув перетворити вільних козаків на регулярну армію, і порушити наші закони та вольності, і навіть вигубити назавжди Військо Запорозьке. Тоді блаженної пам'яті найясніший гетьман Іван Мазепа, із наміром оборонити права своєї Вітчизни та зберегти Військо Запорозьке, увійшов під протекцію найяснішого короля шведського. Він у цьому наслідував приклад свого попередника, блаженної пам'яті гетьмана Богдана Хмельницького, який уклав із найяснішим королем шведським Карлом угоду та військовий союз заради визволення Вітчизни від польського ярма, що від нього терпів тоді народ руський» [31, с. 263–264].

Головним підсумком першого етапу «мазепинської еміграції» – найбільш насиченого за змістом та досягнутими результатами – стала справжня європеїзація українського питання. У цьому контексті не можна не підкреслити влучність, із якою П. Орлик за допомогою згаданого «Маніфесту» та інших звернень вмонтував українську справу в загальноєвропейський контекст міжнародних відносин того часу. Він писав, що лише «...коли козацька нація буде обновлена в своїх правах» можливе буде «досягнення миру на континенті» [31, с. 264–265]. Ці слова чітко відповідали суті започаткованої гетьманом активної політичної та дипломатичної діяльності на європейському просторі. «Маніфест» та інші аналогічні документи П. Орлика, безперечно, сприяли закріпленню в європейській дипломатичній думці ролі України в складній архітектурі відносин між головними гравцями на політичному та військовому полі Європи другої декади XVIII ст. Український гетьман в екзилі ще раз нагадав старому континенту про існування «козацької нації» та її особливу роль для європейських народів. У цьому плані його звернення чітко відображали геополітичну ідею головного представника «мазепинської еміграції», а саме – бачення України як держави, що своїм існуванням мала забезпечити зв'язок між східною та західною цивілізаціями, захищати західноєвропейський простір від загрози зі сходу, що не втрачає своєї актуальності й у наші дні. Він, як ніхто інший, маючи багатий досвід дипломатичного, політичного спілкування та військового протистояння з царською Росією, усвідомлював роль України у приборканні просування стратегічних інтересів Петра I щодо Чорного моря, проток Босфор і Дарданелли і до Середземного моря та Балкан у цілому. Отже, П. Орлик чітко усвідомлював, що відродження незалежної Української держави сприятиме захисту європейської свободи від загрози зі сходу, і тому закликав європейських правителів допомогти Україні здобути незалежність. Таким чином, ці звернення П. Орлика до лідерів європейських держав того часу є не лише важливими документами, які сигналізували європейським державам про важливість української справи, але й визначною пам'яткою української політичної

та правової думки того часу. Завдяки тим документам ім'я українського гетьмана вписане в історію європейської суспільно-політичної думки початку XVIII ст. Політичні ідеали П. Орлика ґрунтувалися на принципах християнства, справедливості та гуманізму, мали прогресивний характер і повністю відповідали принципам розвитку європейської цивілізації.

Наступні етапи розвитку «мазепинської еміграції» не були такими переповненими контентом та подіями, як її початковий період. Після двох спроб звільнити Україну військовим шляхом від царського панування у 1711 та 1713 роках, а також неготовності Європи належним чином підтримати визвольний рух козацтва за самостійність України, П. Орлик у червні 1714 року перебрався в Доматицю (Північна Греція), де навколо Карла XII знову зібралася значна частина європейської дипломатії. Користуючись цим, гетьман упродовж літа – початку осені 1714 року неодноразово спробував порушити питання про надання йому допомоги з метою відвоювання незалежності України, але результати виявилися, практично, нульовими. Разом із П. Орликом Бендери покинули небіж І. Мазепа А. Войнаровський, брати Григорій, Іван і Панас Герцики, Ф. Нахимовський, Ф. Мирович, К. Довгополий, Ф. Третяк, священник Порфеній. Із гетьманом їхала численна родина: дружина Ганна, сини Григорій, Михайло та Яків, дочки Настя, Варвара й Марта. Марта і Яків народилися в Бендерах, тобто це місто стало їхньою Батьківщиною. Ситуація була настільки складна, що свій виїзд з Бендер гетьман, чекаючи обіцяної «потіхи» від шведського короля, порівнював з масовим виходом дві з половиною тисячі років тому євреїв з Єгипту. З Греції, слідом за шведським королем, який поспішно виїхав до свого краю восени 1714 року, П. Орлик та його кількісно зменшене оточення, перетинаючи всю територію Болгарії, Валахії, Трансильванії, Угорщини, «Священної Римської імперії» та Франції, 1715 року дістався Шведського королівства, де до 1720 року проживав у м. Істад (провінція Скандинавія). Водночас А. Войнаровський 1714 року виїхав до Гамбурга (Німеччина), де вже за два роки був заарештований російськими резидентами, позбавлений величезного майна І. Мазепа та вивезений до Санкт-

Петербурга, а потім, засуджений на довічне заслання до Якутська, де помер 1742 року. У 1719 році частину старшин (Г. Герцика, Ф. Нахимовського, Ф. Мировича) П. Орлик направив з посольством до Кримського ханства та Олешківської Січі. Г. Герцик був заарештований російськими агентами у Варшаві 1720 року і вивезений до Москви. Ф. Нахимовський і Ф. Мирович були депортовані з Османської імперії та з часом оселилися в Речі Посполитій. На цьому діяльність еміграційного уряду П. Орлика фактично припинилася. 11 жовтня 1720 року П. Орлик з родиною та рештою козацьких старшин виїхав зі Швеції і, після відмови «Священної Римської імперії» надати йому політичний притулок, 10 березня 1722 року перейшов до Османської імперії, де, за розпорядженням султанського уряду, був поселений спочатку у македонському місті Серес, а згодом – у м. Салоніки (Греція). Упродовж 1734–1735 років П. Орлик, разом з І. Герциком, Ф. Мировичем, Ф. Нахимовським спробував утворити новий політичний центр української еміграції в м. Каушани (тодішній адміністративний центр Буджацької орди, нині м. Каушень у Республіці Молдова), а згодом – знов у відомих їм Бендерах. Турецький уряд доручив П. Орлику, який на той час втратив масову підтримку козацтва, бути радником екс-князя Трансильванії Ф. Ракоці й заповідав йому їхати з Бендер до Відня, щоб зустрітися там з трансильванським лідером. Гетьман поїхав туди в лютому 1738 року й певний час належно виконував свої обов'язки, але при цьому відчував себе ображеним, вважаючи, що він є такою ж високою особою, як і угорський герцог, а тому ставати до його послуг розглядав як приниження гетьманської гідності. Ці міркування П. Орлик висловив турецькому візиру, коли той перебував улітку 1738 року у Відні.

Водночас син П. Орлика Григорій, який на той час перебував на військовій службі у Франції, де дослужився до чину генерал-лейтенанта, прийняв на службу групу запорозьких козаків, із яких було сформовано окремих підрозділ королівської армії, а 1735 року він подав французькому урядові проект організації Запорозької Січі на р. Рейн для охорони східного кордону Франції [10]. При цьому син українського гетьмана виходив з того,

що корені перебування козаків у Франції були давні: 1572 року під час франко-іспанської війни на боці французів були козацькі частини. У французьких архівах є матеріали, з яких видно, що в ті часи на королівській раді обмірковували питання щодо запрошення значної кількості козаків на французьку службу [1, с. 10]. Отже, українська справа не зникла з європейських політичних обріїв ще й протягом 40–50-х років XVIII ст. Гр. Орлик до кінця свого життя 1759 року не полишав думки про загальноєвропейську коаліцію проти Російської імперії, хоч українська справа вже не була такою актуальною, як за життя його батька. Ще в 50-х роках XVIII ст. Гр. Орлик посилав Ф. Нахимовського та Ф. Мировича до Криму з метою відновлення відносин Бахчисарая із Запорожжям. Сестринцем Гр. Орлика – Пилип Штенфліхт, який був старшиною в полку свого дядька, теж віддано працював на користь української справи. Він неодноразово їздив до Стокгольма як посередник у французько-шведських переговорах щодо козацьких справ. Зі свого боку дружина П. Орлика – Ганна допомагала чоловікові при його житті, а потім і синові Григорію в їхній шляхетній політичній праці на благо України. Але зі смертю Гр. Орлика 1759 року «мазепинська еміграція» фактично перестала існувати.

Набагато масштабніша хвиля української еміграції – чисельністю до 54 тис. осіб [16, с. 15] була спровокована зруйнуванням 1775 року Запорозької Січі за наказом російської імператриці Катерини II. Запорозьких козаків у часи Катерини II переселили спочатку в межиріччя нижньої течії Південного Бугу та Дністра, звідки вони продовжили еміграційний шлях у напрямі пониззя Дунаю, а згодом – на Кубань та Північний Кавказ.

До Дунайської дельти втекли понад 8 тис. козаків [3, с. 235] з прислугою та родичами. Вони поселилися у Північній Добруджі та гирлі Дунаю на території сучасних повітів Румунії – Тулча та Констанца. Там свого часу здобули від Османської імперії право на самоврядування і, на зразок Запорозької Січі, заснували нову Задунайську Січ. Центр новоствореної Задунайської Січі спочатку був у с. Караорман, що у нижній частині дельти Дунаю. Проте системні непорозу-

міння з «некрасовцями» – представниками російського козацтва в дельті Дунаю, примусили переважну частину українських козаків покинути регіон і, в пошуках сприятливих умов для проживання, піднятися вгору по Дунаю, сягнувши тодішньої Австрійської імперії (сьогоднішні повіти Румунії – Тімішоара, Арад, Орадя і Сату-Маре). Там вони зустрілися з місцевими мешканцями – першими емігрантами із Закарпаття та Мараморощини: лемками, бойками і гуцулами, які оселилися там також у другій пол. XVIII ст. після витіснення турків з цих територій [15, с. 238]. Але 1785 року емігранти-запорожці повернулися до Нижнього Дунаю, де заснували Задунайську Січ у с. Сеймени, що на лівому березі Дунаю, а впродовж 1812–1828 років – у с. Верхній Дунавець, розташоване неподалік (на той час) від впадіння Святого Георгія – правого рукава Дунаю, у Чорне море. Пізніше їхні козацькі поселення систематично поповнювалися українськими втікачами від російського кріпацтва, що було важливим джерелом підживлення українського етносу в зазначеному регіоні. Вони заснували або поповнили населення понад 40 населених пунктів, серед яких міста та села Ісакча, Гамчарка, Чукурова, Телиця, Циганка, Пошта, Тулча, Чаталкьой, Патладжанка, Пардина, Кілія, Татарин, Летя, Склинав, Крішан, Горгова, Караорман, Святий Георгій, Ілгани, Вікторія, Верхній та Нижній Дунавці, Муригьол, Махмудія [17, с. 196] тощо. У 9-ти з них, де етнічні українці склали більшість населення впродовж двох століть, дотепер збереглися православні храми, побудовані протягом XVIII–XX ст. задунайськими козаками або їхніми нащадками у характерному для Наддніпрянської України того часу архітектурному стилі.

На південно-східному напрямку – у бік Кубані та Північному Кавказі – переселенню козацтва та українського селянства відчутно посприяло завершення російсько-турецької війни 1768–1774 років на користь царської Росії та зречення, зокрема, Османської імперії від півночі Кубані. З того часу розпочалося організоване царським урядом переселення на Кубань та Північний Кавказ тієї частини запорозьких козаків і українських селян, яка ще не емігрувала у південно-західному напрямку. З метою надання цьому

рухові цілеспрямованого та контрольованого характеру, 1783 року почалося формування полків Війська вірних козаків, яке вже за п'ять років було перейменоване на так зване Чорноморське козацьке військо. Оскільки чорноморські козаки-запорожці відзначилися в роки російсько-турецької війни 1787–1891 років у поході на захід відомого російського полководця О. Суворова (1729–1800), то указом цариці їм було виділено звільнені турками території Кубані. 25 серпня 1792 року запорожці заснували своє перше поселення на Кубані, відоме пізніше за русифікованою назвою – станиця Таманська. Незабаром на Кубань переселилися понад 17 тис. козаків (із членами сімей), які заснували 40 куренів, 38 з яких мали давні запорозькі назви. Але місцеве самоуправління в новостворених станицях підпорядковувалося наказному отаману, якого призначав з російських генералів царський уряд, що прискорило процес русифікації українського козацтва в регіоні. Згодом на Кубань прибуло ще 7 тис. сімейних і несімейних козаків, які після ліквідації Запорозької Січі перебували на поселенні в різних місцях південноукраїнських земель. У 1794 році запорозькі козаки заснували Нову Січ, яка за короткий час перетворилася на місто, що за наказом царської влади було назване Катеринодаром (нині м. Краснодар, РФ). Загалом, перша хвиля українських переселенців на Кубань, яка завершилася на початку XIX ст., сягнула понад 25 тис. осіб [20, с. 145].

Упродовж наступного півстоліття Чорноморсько-запорозьке військо на Кубані та Північному Кавказі систематично поповнювалося новими поколіннями українських емігрантів. Найбільше їх було з Чернігівщини, Полтавщини, Харківщини – регіонів з великим прошарком вільного від кріпацької залежності козацького населення. Царський уряд, будучи зацікавленим у поповненні власного війська, що воювало з непокірними гірськими народами Кавказу, всіляко заохочував такі переселення з України. Як результат – упродовж першої половини XIX ст. український емігрантський рух пройшов три організовані масові хвилі: 1809–1811, 1821–1825, 1848–1849 років. Цього разу переселення відрізнялося від першого етапу тим, що емігрували переважно сі-

мейні козаки, які йшли на Кубань з родинами і навіть цілими селами. У цілому протягом 1792–1865 років з України на Кубань було переселено козаків у складі царських військових формувань, козаків з колишньої Гетьманщини і Слобідської України та селян-українців у кількості 158 843 особи [11].

Скасування кріпаччини 1861 року та, як наслідок, несправедливого розподілу землі, виникнення малоземелля селян і аграрне перенаселення в Україні спровокувало новий етап масової еміграції українців не лише до Північного Кавказу, але й до нових регіонів Росії. Переселялися з усіх дев'яти українських губерній, де після реформи 1861 року селянам належало лише від 28 до 60 % оброблюваної землі. Зокрема, у другій половині XIX ст. українське населення на Кавказі подвоїлося, сягнувши 1 млн. 300 тис. осіб. 400 тис. українців налічувалося у нижньому Поволжі, на вільних землях Оренбурзької, Уфимської та інших губерній європейської частини Росії. Водночас понад 100 тис. українських емігрантів з Катеринославської, Київської, Полтавської, Чернігівської, Харківської, Херсонської та інших губерній України емігрували в Казахстан, створивши там відомий Сірий Клин, та до Середній Азії. Але найбільше заохочував царський уряд освоєння малозаселених на той час регіонів Сибіру та Далекого Сходу. Діставалися сюди переважно пароплавами з Одеси, які після довготривалої подорожі висаджували переселенців на Тихоокеанському узбережжі у Владивостоці. Потік переселенців з України до Сибіру і Далекого Сходу значно збільшився під час будівництва Транссибірської залізниці у 1891–1916 роках. Емігранти масово селилися вздовж цієї магістралі відповідно до введення в експлуатацію її нових станцій. Активізації переселенського руху з України істотно посприяла і Столипінська аграрна реформа 1906–1910 років. Для заселення царський уряд визначив Єнісейську, Іркутську, Тобольську, Томську губернії, Алтайський, Уссурійський та Приморський краї. Для порівняння: наприкінці XIX ст. українців тут налічувалося близько 225 тис. осіб (упродовж 1891–1900 рр. вони склали 36 % від усіх внутрішніх мігрантів імперії), а у 1901–1910 роках їхня частка зросла до 49 % і сягла 60 % перед Пер-

шою світовою війною. У цілому за період із 1896 до 1914 року з 9-ти українських губерній за Урал переселилися 1,6 млн. осіб. З них 23 % виїхали з Полтавщини, 17 % – з Чернігівщини, 12 % – з Київщини, 9 % – з Херсонщини, 7 % – з Таврії, 4,5 % – з Поділля та 4 % – з Волині [4]. Компактно заселену вихідцями з України в 1 млн. кв. км територію – від узбережжя Японського і Охотського морів до Забайкалля – вони самі назвали Зеленим Клином. Тут переселенці будували собі селища, викорчувували ліси під земельні ділянки для хліборобства, осушували болота. Кожна новоприбула родина безкоштовно одержувала земельні наділи. Крім того, царський уряд заохочував до переселення обіцянками пільгового проїзду до місця поселення, наданням позичок для облаштування господарством, худобою, насінням, речами домашнього вжитку, звільненням на два-три роки від податків та від призову на військову службу. Отже, внесок українців в освоєння далекосхідних просторів, як і інших окраїнних земель Російської імперії, був істотний.

З іншого боку, повзуча експансія Австрійської імперії та приєднання до її складу Галичини (1772), Буковини (1775), а також Холмщини і Підляшшя (1795–1809) призвела до зростання еміграції етнічних українців в країни Центральної та Західної Європи. Першими трудовими емігрантами з української етнографічної території в Європу стали декілька тисяч закарпатських малоземельних українців, які у пошуках роботи в середині XVIII ст. переїхали до Бачки, Срему й Славонії – регіонів сучасних Сербії та Хорватії. За ними слідували українські емігранти зі Східної Галичини, Буковини та Закарпаття в Німеччину, Швейцарію, Францію, Іспанію, Португалію, Данію, Велику Британію, Швецію, Румунію та інші європейські країни. На першому етапі українці-заробітчани працювали як у сільському господарстві, так і на новостворених заводах, фабриках і копальнях. На постійне місце проживання, переважно у Відні, виїжджали українські військові й державні службовці зі своїми сім'ями, а також студенти Віденського університету – одного з найстаріших та найбільших університетів Європи. Ідучи назустріч духовним потребам українців, 1775 року імператриця Марія-Тереза передала їм церкву Святої Вар-

вари, яка була, відповідно, перебудована з раніше діючого костелу чернечого ордену єзуїтів. Для консолідації української колонії в австрійській столиці 1784 року імператор Йосиф II заснував українську греко-католицьку парафію Святої Варвари. Крім того, було відкрито теологічну семінарію Барбареум, де українці могли вивчитися на священника й навіть здобути докторський ступінь, а 1852 року у Відні засновано ще одну семінарію, Барбареум II [6, с. 75–76]. Обидві семінарії відіграли велику роль не лише в церковному, але й у національному та громадсько-політичному розвитку українців, які обрали західний шлях еміграції. Серед них було чимало високоосвічених людей, науковців, єпископів, митрополитів та архимандритів, які піднесли авторитет українських греко-католиків в очах сусідніх народів. У підсумку впродовж другої половини XIX ст. в Австро-Угорщині викристалізувалася 200-тисячна українська діаспора [30], яка складалася із землеробів, робітників, представників українських земель до австрійського парламенту, урядовців різного рангу, військових, священнослужителів та студентів університетів. Поява значного прошарку інтелігенції сприяла піднесенню національної свідомості українців Австро-Угорщини і, як наслідок, розвитку організованого українського життя. Уже 1867 року у Відні виникло студентське товариство «Січ», а з часом українські студентські організації були створені у Граці, Інсбруку та Леобені. Наприкінці XIX ст. в Австрії сформувалася впливова група української інтелігенції: у Відні мешкав та у 1893 році захистив дисертацію І. Франко, раніше там же склали докторати професори С. Смаль-Стоцький та О. Калужняцький.

Водночас з українських земель, що перебували в складі Російської імперії, в Центральну та Західну Європу виїхала нечисленна група емігрантів, серед яких були Ф. Вовк, М. Драгоманов, М. Зібер, С. Подолинський та ін. Їхня діяльність мала значний вплив на формування національної свідомості та становлення політичного українства на Батьківщині та у Європі в цілому.

Демократичніша система в заокеанських США, порівняно з самодержавними режимами Австро-Угорщини чи Росії, вищий рівень зарплати, кращі матеріальні

умови та свобода – відкривали перед українськими поселенцями нові перспективи. Перші поодинокі українці проторували шлях в Америку наприкінці XVIII ст. Їх імена – серед засновників першої англійської колонії у Джеймстауні. У 1784 році на острові Коджак в колонії Каліфорнії (США) жили та працювали й українці. Вони були і серед учасників американської революції та громадянської війни. Найпершим відомим емігрантом у США, який вважав себе українцем, був православний священник Агапій Гончаренко (справжнє ім'я – Андрій Гумницький), пам'ять про якого шанують у цій країні й дотепер. А. Гончаренко, уродженець с. Криве на Житомирщині, наприкінці 1850-х років через переслідування за антикріпосницькі та українські переконання змушений був емігрувати з Росії. У Лондоні, де він зупинився на певний час, А. Гончаренко співпрацював з Вільною російською друкарнею О. Герцена, писав для неї статті на українські теми, зокрема опублікував у газеті «Колокол» некролог на смерть Т. Шевченка. 1865 року А. Гончаренко назавжди переїхав до США. Там він служив православним священником, заснував слов'янську бібліотеку, видавав англійською та російською мовами газету «The Alaska Herald» («Вісник Аляски») з українським додатком до неї «Свобода». Уже в першому числі цієї газети, поряд із російським перекладом тексту американської Конституції, містилася стаття про політичні антицарські та українські національно-визвольні ідеї Т. Шевченка. У подальшому А. Гончаренко активно популяризував серед американців знання про минуле та сучасне України, перекладав англійською Шевченкові поезії, пропагував ідею створення на Алясці «козацької республіки», листувався з М. Драгомановим і М. Павликом, друкував свої статті в журналі І. Франка «Народ». А. Гончаренко постійно морально й матеріально підтримував земляків. Тих, хто наприкінці 1870-х років прибував у США, він залучав до організованого ним у Каліфорнії сільськогосподарського кооперативу «Українське братство» [6, с. 41]. Отже, саме він почав гуртувати навколо себе земляків, і тому його вважають засновником української діаспори на Американському континенті. Але початок масової еміграції українців у США

датують 60-ми роками ХІХ ст. Переважно це були мало- та безземельні селяни із західноукраїнських земель – Гуцульщини, Закарпаття, Буковини та Лемківщини. Спочатку більшість новоприбулих знаходили роботу на вугільних шахтах і металургійних заводах штату Пенсильванія, тому цей регіон і став осередком перших українських емігрантів. Решта влаштовувалися на заводах на півночі та сході США – у Нью-Йорку, Нью-Джерсі, Коннектикуті тощо. Українська еміграція до США наростала, сягнувши найбільшого розмаху на початку 90-х років ХІХ ст. Якщо впродовж 1877–1887 рр. до Сполучених Штатів прибуло 33,9 тис. українців, за 1887–1897 рр. – 74,4 тис., то за 1897–1907 рр. – уже 284,4 тис. У 1905 році кількість емігрантів у США із західноукраїнських земель сягала 97 % усіх переселенців з України [6, с. 42].

До 1891 року поява емігрантів з України в Канаді мала поодинокий характер, тому вони асимілювалися у місцевому середовищі. Окремі українці прибули в Канаду в перші десятиріччя ХІХ ст., зокрема як вояки найманих швейцарських загонів, щоб захищати канадські володіння від наступу американців під час війни 1812 року. Історія зберегла імена українців, які прибули в Канаду 1891 року. Це були мешканці с. Небилів у Західній Україні І. Пилипів та В. Єленяк. Масове переселення українців в Канаду розпочалося наприкінці ХІХ ст., коли канадський уряд активно став заохочувати широкомасштабну еміграцію з Південної, Центральної та Східної Європи. Масштабного розмаху українська еміграція в Канаду набула, зокрема після 1896 року, значною мірою завдяки зусиллям галицького агронома О. Олеськова, професора сільського господарства у Львівській учительській семінарії, відомого популяризатора еміграції з Галичини і Буковини наприкінці 90-х років ХІХ ст. У 1895 році він відвідав Канаду і був захоплений її можливостями для розвитку сільського господарства. Його публічні лекції та брошури «Про вільні землі», «О еміграції» заохотили багатьох селян, переважно з Галичини, Буковини, Закарпаття і Лемківщини, до виїзду на цілині простори Канади. Він, зокрема, скерував великий потік українських емігрантів із Західної України, замість Бразилії, в Канаду. Його

зусилля підтримав канадський міністр внутрішніх справ Сіфтон, який упродовж 1897–1903 рр. також розгорнув на західноукраїнських землях активну агітацію за переселення в Канаду, сподіваючись таким чином розв'язати проблему освоєння канадських цілиних теренів. Уряд Канади практично безкоштовно (всього 10 дол. за 64,7 га) роздавав іммігрантам «гомстеди» (земельні наділи) для заселення канадських степів. Головною умовою було розпочати господарювання на землі за три роки. Українські іммігранти в Канаді переважно були землеробами, вони відгукнулися на канадську пропаганду і селилися громадами в цілинному поясі степових провінцій Альберти, Саскачевану й Манітоби. Хоч канадські прерії часто порівнюють з українським степом, слід зазначити, що Галичина і Буковина належать до лісостепової зони, тому українці в цих регіонах воліли селитися поблизу Едмонтона та Вінніпега. Своїм компактним поселенням українці намагалися створити зручне культурно-національне середовище і посприяти родинним зв'язкам. Нині райони на схід і на північний схід від Едмонтона провінційний уряд Альберти визнав як екомусей «Kalyna Country» («Калиновий край»). Помітна кількість іммігрантів приїхали також і з Правобережної України, яка у той час перебувала у складі Росії. Також велика кількість українців прибули в Канаду як тимчасові робітники. Заробивши гроші, вони поверталися додому. Перша хвиля масової трудової імміграції тривала до початку Першої світової війни, охопивши близько 170 тис. осіб [28]. Вона започаткувала формування української етнічної групи в Канаді та канадського регіонального варіанта української мови, створивши підґрунтя для наступних хвиль масової еміграції українців у цю країну.

Хоч українські прізвища Баделяк, Возняк, Добрий, Дорошенко, Семашко та інші трапляються в різних документах на території Південної Америки ще в ХVІІ–ХVІІІ ст., початок більш-менш масової еміграції сюди українців припадає на кінець ХІХ ст. Першими документально засвідченими українськими іммігрантами в Бразилії вважають членів сім'ї М. Морозовича з Галичини. Невелика група українських селян, яка 1876 року осіла в штаті Парана, прибула з Буковини. У 1891 році вісім ро-

дин із Галичини заснували поселення Санта-Барбара в графстві Палмерія. Відтоді щороку сюди прибувало кілька родин переселенців із західноукраїнських земель. Але масова імміграція, яка відбувалася в кілька етапів, розпочалася 1895 року, коли сюди приїхали 15 тис. мешканців Галичини [6, с. 64]. У цілому вирізняють два піки української еміграції в Бразилію: середина 1890-х років та 1908–1910 роки. На території цієї країни українці надалі розселилися в штаті Парана, а також у Санта-Катарина, Ріу-Гранді-ду-Сул, Сан-Паулу, де жили переважно із сільськогосподарства, зокрема із виробництва кави. В Аргентині українські емігранти здебільшого компактно розселилися в провінції Місйонес та Буенос-Айрес [30].

Українська еміграція в Австралії – наймолодша за часом існування українських поселень у зарубіжному світі. Перші українці на 5-му континенті з'явилися наприкінці XVIII ст. Зокрема, у складі флотилії російського адмірала А. Крузенштерна, яка відплила з Кронштадта 7 серпня 1773 року у наукову експедицію довкола світу (відвідавши й Австралію), був вітрильник-шлюпка «Нева» під командуванням капітана-лейтенанта Ю. Лисянського, який народився на Чернігівщині. Після 1784 року на острові Коджак в колонії Каліфорнії (США), де жили й українці, були російські торговельні компанії, які висилали кораблі у торговельні місії, зокрема і в Австралію. На кораблях цих компаній були й українські моряки. Також збереглися відомості про уродженця Полтавщини матроса Ф. Зубенка, який 1820 року прибув до Сіднея у складі команди російського корабля «Открытие» й залишився там назавжди. У 1823 році корабель «Ладога», на борту якого між старшинами був українець Д. Завалишин, відвідав Ван-Дімен-Ланд. У 1829 році до Порт-Джексона приплив корабель «Елена» під командуванням капітана українського походження В. Хромченка, а 1832 року під його ж командуванням – корабель «Америка». У 1835 році до того ж Порт-Джексона знову приплив корабель «Америка», на борту якого був старшина українського походження В. Завойко. Серед перших українців в Австралії був і лікар І. Луцький, який прибув на 5-й континент 1832 року та обіймав посаду державного ботаніка. До Тасманії прибули К. Кабат і

В. Косак (Козак), які працювали в австралійській поліції. У середині XIX ст., під час золотої лихоманки, до Австралії приплив гірничий інженер українського походження М. Шостак. У 1854 році туди ж нелегально добрався кораблем із Шотландії 16-річний юнак Ю. Горещкий, батько якого був етнічний українець. У 1850-х роках до Австралії прибув М. Гриб, що згодом став успішним фермером. До нього у 1860 році приєднався селянин Я. Пелєвський, який успадкував майно М. Гриба. Інший українець, І. Займак, зійшов з корабля в Брісбені 1869 року, а згодом оселився в Новому Півд. Уельсі, де вирощував устриць. Особливе місце серед переселенців українського походження, постатей, чие життя яких пов'язане з Австралією, посідає М. Миклухо-Маклай (1846–1888) – виходець з козацького роду Миклух, відомий мандрівник, антрополог, етнограф, географ, дослідник народів Південно-Східної Азії, зокрема Австралії й Океанії, автор 160 наукових праць. 18 липня 1878 року він прибув до Сіднея, де, за підтримки уряду Австралії, заснував біологічну станцію у Вотсон-Бей – першу на той час такого роду модерну наукову установу. Наприкінці лютого 1886 року М. Миклухо-Маклай відплив у Європу з наміром захочувати людей їхати на постійне проживання до Нової Гвінеї. З таким планом він відвідав Київ та Одесу. В Австралії М. Миклухо-Маклай залишив чимало своїх учнів та послідовників. Після завершення російсько-японської війни 1904–1905 років і революції у Російській імперії 1905 року, в Австралію прибуло до 4 тис. іммігрантів [27, с. 35], між якими було чимало українців.

Таким чином, початок української еміграції в різні країни світу сягає далекої давнини та має столітні корені. Мешканці української етнографічної території з різних причин – політичних, економічних, військових, релігійних, соціальних та національних – за різних часів були вимушені покинути рідні землі та шукати кращого життя за її межами. Спочатку еміграція з України мала індивідуальний та груповий характер. Серед перших організованих форм української еміграції можна виокремити династичну, військово-політичну, економічну, соціальну, а також примусове вивезення населення з України до безкрайніх меж царської Росії. Почи-

наючи з кінця XIX ст., у зарубіжних країнах утворилися великі українські етнічні групи, які є невіддільною частиною української нації. У 1880 році, тобто до початку масової трудової еміграції наприкінці XIX ст., закордонні українці налічували понад 1,2 млн. осіб, що складало 4,6 % від їхньої загальної кількості у тодішньому світі. Перші українські колоністи заклали основу масштабної чотирихвильової еміграції кінця XIX – початку XXI ст. до країн

Центральної і Західної Європи, а також у США. Загалом, українська еміграція ділиться на східну та західну. Східна еміграція – це поселення українців у межах колишньої Російської імперії та Радянського Союзу, а західна – поза його межами. За далеко не повною статистикою, східна діаспора перевищує 10 млн., а західна – понад 5 млн. осіб українського походження, які разом є складовою частиною єдиного українського народу.

Джерела та література

1. Борщак І. Європа і Україна в минулому. *Народній Ілюстрований Календар Товариства «Просвіта» на звичайний рік 1925*. Львів, 1924.
2. Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы в трех томах. Москва, 1953. Т. 1. 1620–1647 гг.
3. Григорчук В. Хвилі української еміграції/міграції та українці Румунії. *Зошити Міжнародної конференції «Українці Румунії – історія, сучасність та перспективи»*. Бухарест, 2018. Т. I.
4. Еміграція з України. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/Еміграція_з_України.
5. Руська історична бібліотека. Т. XVII. Історичні монографії Миколи Костомарова. Львів, 1895. Т. X. Мазепа. Ч. I.
6. Історія української діаспори. Умань, 2011. URL : https://library.udpu.edu.ua/library_files/6627_01.pdf.
7. Конотопська битва. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/Конотопська_битва.
8. Котляр М. Ф. Русь язичницька: Біля витоків східнослов'янської цивілізації. Київ, 1995.
9. Кушнір В. Г. Українці за Дунаєм. Одеса, 2002.
10. Мазепинська еміграція. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/Мазепинська_еміграція.
11. Малиновий клин. URL : http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z211ID=&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Malinovy_klyn.
12. Материалы для изучения сельских поселений России. Доклады и сообщения третьей научно-практической конференции «Центральночерноземная деревня: история и современность». Воронеж, декабрь 1994 г. Москва, 1994.
13. Матях В. М. Гетьман в еміграції Пилип Орлик: історико-історіографічний портрет політика. *Український історичний журнал*. 2011. № 4.
14. Рендюк Т. Г. Гетьман Іван Мазепа – відомий і невідомий (українською, англійською, французькою, польською та румунською мовами). Київ, 2010.
15. Рендюк Т. Г. Історична імміграція з України як чинник підтримки та посилення українського етносу Центральної і Західної Європи, а також у США. Загалом, українська еміграція ділиться на східну та західну. Східна еміграція – це поселення українців у межах колишньої Російської імперії та Радянського Союзу, а західна – поза його межами. За далеко не повною статистикою, східна діаспора перевищує 10 млн., а західна – понад 5 млн. осіб українського походження, які разом є складовою частиною єдиного українського народу.
16. Рендюк Т. Г. Українці Румунії: національно-культурне життя та взаємовідносини з владою. Київ, 2010.
17. Рендюк Т. Г. Українці в Румунії та румуни в Україні: проблеми минулого та сучасне становище. Київ, 2011.
18. Рибалко О. Л. Дмитро Миколайович Вергун. *Енциклопедія сучасної України*. Київ, 2005. Т. 4. «В» — «Вог».
19. Ріцько В. Українці в Добруджі. Бухарест, 2014.
20. Сергійчук В. Етнічні межі і державний кордон України. Київ, 2008; Малиновий край. URL : <http://resource.history.org.ua/item/0009662>.
21. Сергійчук В. Іменем Війська Запорозького. Українське козацтво в міжнародних відносинах XVI – середини XVII століття. Київ, 1991.
22. Старочеркасская станица. URL : <https://ru.wikipedia.org/wiki/>.
23. Стрижак О. Етнонімія Птолемеєвої Сарматії. У пошуках Русі. Київ, 1991.
24. Субтельний О. Мазепинці. Український сепаратизм на початку XVIII ст. Київ, 1994.
25. Субтельний О. Україна: історія. Київ, 1991.
26. Українці. Східна діаспора: атлас / [текст І. Винниченко; передм. В. Наулко; відп. ред. Р. Сосса]. Київ, 1993.
27. Українці Австралії. Енциклопедичний довідник. Сідней, 2001.
28. Христенко О. В. Першопочатки історії української канадської діаспори очима канадців. URL : <http://ir.nmu.org.ua/bitstream/handle/123456789/630/Khristenko.pdf?sequence=1>.
29. Чернієнко Д. Українці Казахстану: історія формування та етнокультурні особливості національної меншини. *Народна творчість та етнологія*. 1919. № 6, (382) листопад-грудень.
30. Ясь О. В. Еміграція українців. URL : http://esu.com.ua/search_articles.php?id=17837.
31. Rendiuk T. Gh. *Hatmanul Ucrainei Pylyp Orlyk: căile moldo-române (în limbile română și ucraineană)*. Galați : Sinteze, 2016.

References

1. BORSHCHAK, Ilko. Europe and Ukraine in the Past. *People's Illustrated Calendar of the «Prosvita» Society for the Ordinary Year 1925*. Lviv, 1924 [in Ukrainian].
2. HUDZENKO, Panteleymon (editorial board's chairperson). *Ukraine's Reunification with Russia. Documents and Materials in Three Volumes*. Moscow: USSR's Academy of Sciences Press, 1953, vol. 1: 1620–1647 [in Russian].
3. HRYHORCHUK, Viktor. Waves of the Ukrainian Emigration/Migration and the Ukrainians of Romania. In: *Notebooks of the International Conference «Romanian Ukrainians – History, Present, and Prospects. București, November 8–10, 2017*. București, 2018, vol. I [in Ukrainian].
4. *Emigration from Ukraine* [online]. Available from: https://uk.wikipedia.org/wiki/Еміграція_з_України [in Ukrainian].
5. BARVINSKYI, Oleksandr, ed. *Ruthenian Historical Library. Vol. XVII. Historical Monographs by Mykola Kostomarov. Vol. X: Mazepa*. Lviv: Shevchenko Scientific Society, 1895, pt. I [in Ukrainian].
6. ROHOZHA, Mariya (compiler). *The History of the Ukrainian Diaspora: A Teaching Aid*. Uman: PE Zhovtyi O. O., 2011 [online]. Available from: https://library.udpu.edu.ua/library_files/6627_01.pdf [in Ukrainian].
7. *The Battle of Konotop* [online]. Available from: https://uk.wikipedia.org/wiki/Конотопська_битва [in Ukrainian].
8. KOTLIAR, Mykola. *Pagan Rus: At the Origins of East Slavonic Civilization*. Kyiv, 1995 [in Ukrainian].
9. KUSHNIR, Vyacheslav. *Ukrainians beyond the Danube*. Odesa, 2002 [in Ukrainian].
10. *The Mazepist Emigration* [online]. Available from: https://uk.wikipedia.org/wiki/Мазепинська_еміграція [in Ukrainian].
11. *The Crimson Wedge* [online]. Available from: <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe> [in Ukrainian].
12. *Materials for Studying Rural Settlements of Russia. Lectures and Reports of the Third Theoretical and Practical Conference «Central Black Earth Villages: History and Modernity»*. Voronezh, December 1994. Moscow, 1994 [in Russian].
13. MATIAKH, Valentyna. The Hetman in Exile Pylyp Orlyk: A Historical and Historiographical Portrait of the Politician. In: Valeriy SMOILY, ed.-in-chief, *The Ukrainian Historical Journal*, 2011, 4, 116–131 [in Ukrainian].
14. RENDIUK, Teofil. *The Known and Unknown Hetman Ivan Mazepa...* Kyiv: ADEF-Ukraine, 2010 (in Ukrainian, English, Polish, French, and Romanian).
15. RENDIUK, Teofil. Historical Immigration from Ukraine as a Factor in Supporting and Enhancing the Ukrainian Ethnicity of Romania. *Notebooks of the International Conference «Romanian Ukrainians – History, Present, and Prospects. București, November 8–10, 2018*. București, 2019, vol. II, pp. 236–247 [in Ukrainian].
16. RENDIUK, Teofil. *Romanian Ukrainians: National and Cultural Activities and Relations with the Authorities*. Kyiv: NAS of Ukraine's Institute of History of Ukraine, 2010 [in Ukrainian].
17. RENDIUK, Teofil. *Romanian Ukrainians and Ukrainian Romanians: Problems of the Past and the Current Situation: A Monograph*. Kyiv: Orion -Print, 2011 [in Ukrainian].
18. RYBALKO, Oleksandr. Dmytro Mykolayovych Verhun. In: Ivan DZIUBA, Arkadiy ZHUKOVSKYI, Oleh ROMANIV, Mykola ZHELENIK (co-editors). *Encyclopedia of Modern Ukraine*, Kyiv, 2005, vol. 4: B—Boz [in Ukrainian].
19. RITSKO, Virgilius. *The Trilogy of Life for the Ukrainians in Dobrogea*. București: RCR-Editorial, 2014 [in Ukrainian].
20. SERHIYCHUK, Volodymyr. *Ethnic Borders and the State Border of Ukraine*. Kyiv: PE Serhiychuk M. I., 2008, 560 pp. [online]. Available from: <http://resource.history.org.ua/item/0009662> [in Ukrainian].
21. SERHIYCHUK, Volodymyr. *In the Name of the Zaporizhzhian Host. Ukrainian Cossacks in International Relations of the XVIth –to the Mid-XVIIth Century*. Kyiv: Ukraine, 1991 [in Ukrainian].
22. *Starocherkasskay (Stanitsa)* [online]. Available from: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Старочеркасская/> [in Russian].
23. STRYZHAK, Oleksiy. *Ethnonymy of Ptolemaic Sarmatia. In Search of Rus*. NAS of Ukraine's Oleksandr Potebnia Institute of Linguistics. Kyiv: Scientific Thought, 1991.
24. SUBTENYI, Orest. *The Mazepists: Ukrainian Separatism in the Early Eighteenth Century*. Kyiv: Lybid, 1994 [in Ukrainian].
25. SUBTENYI, Orest. *Ukraine: A History*. Kyiv: Lybid, 1991 [in Ukrainian].
26. VYNNYCHENKO, Ihor (text's writer). *Ukrainians. Eastern Diaspora: An Atlas*. Prefaced by Vsevolod NAULKO, edited by Rostyslav SOSSA. Kyiv: Map Ltd, 1993 [in Ukrainian].
27. SHUMSKYI, Volodymyr, Marko SHUMSKYI, eds. *Ukrainians of Australia. An Encyclopedic Handbook*. Sydney: *The Free Thought Ukrainian Weekly in Australia* and the Ukrainian Heritage Society in Australia, 2001 [in Ukrainian].
28. KHRYSTENKO, O. *Origins of the History of the Ukrainian Canadian Diaspora through the Eyes of Canadians* [online]. Available from: <http://ir.nmu.org.ua/bitstream/handle/123456789/630/Khrystenکو.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].
29. CHERNIYENKO, Denys. Ukrainians of Kazakhstan: History of Formation and Ethno-Cultural Features of the National Minority. *Folk Art and Ethnology*, 1919, 6 (382), November-December [in Ukrainian].

30. YAS, Oleksiy. Emigration of the Ukrainians. *Encyclopedia of Modern Ukraine* [online]. Available from: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=17837 [in Ukrainian].

31. RENDIUK, Teofil. *Hatmanul Ucrainei Pylyp Orlyk: căile moldo-române* [The Hetman of Ukraine Pylyp Orlyk: His Moldavian and Romanian Ways]. Galați: Sinteze, 2016 [in Romanian and Ukrainian].

SUMMARY

Ukrainian emigration has a long history and a global geographical scope. Historically, the Ukrainian mass emigration ranks fifth in the world after the Jewish, Greek, Armenian, and Chinese. At first, Ukrainians emigrated to Europe and within contemporary Russia. The beginning of the mass departure from Ukraine was the Mazepist military-political emigration upon the defeat of the Hetman of Ukraine Ivan Mazepa and the King of Sweden Charles XII near Poltava in June 1709, when 5 thousand Cossacks and their families were forced to settle in the Ottoman Empire (Moldova and Wallachia) and in some Western European countries. In the mid-XVIIIth century, the earliest Ukrainian agricultural colonies emerged in the then Austrian Empire, when several thousand Transcarpathian Ukrainians moved to Bačka, Srem and Slavonia (at present – parts of Serbia and Croatia), searching for work. After the destruction of the Zaporizhzhian Host in 1775, 54 thousand Cossacks moved to Dobrugea, settling at the mouth of the Danube, within the then Ottoman Empire. But much more Ukrainian peasants migrated to the Volga region, the Urals, and Siberia, where they established large Ukrainian settlements among local Russians. Within Tsarist Russia in the XIXth century, Ukrainians have reached the territories of Kazakhstan, countries of Central Asia and the Caucasus. At the same time, the first Ukrainian colonies appeared in many European capitals, including Vienna, Budapest, Rome, Paris and London; thence some ethnic Ukrainians left for North and South Americas, and Australia. In 1880, i.e., prior to the beginning of mass labour emigration in the late XIXth century, the overseas Ukrainians numbered over 1.2 million, accounting for 4.6 % of their total in the world at that time. The first Ukrainian colonists laid the foundation for large-scale four-wave emigration of the late XIXth to early XXIst century.

Keywords: earliest single and group Ukrainian emigrants, Mazepist military-political emigration, Kuban and Transdanubian Cossacks, Ukrainian communities within Tsarist Russia, foreign settlements and colonies of ethnic Ukrainians, Western Europe, North and South Americas, Australia.